

NA NOVO ODKRITI GOVOR (Učna izkušnja z AGRFTV)

Govoru je na AGRFTV posvečenih več predmetov. Eni se ukvarjajo z njim predvsem teoretično (predavanja iz slovenskega jezika), drugi praktično (tehnika govora, tehnika diha in glasu, lektorske vaje). Takšna delitev je zgolj formalna, saj se v resnici z govorom ukvarjata tudi dramska igra in še posebej umetniška beseda. Odrski (filmski) govor se namreč rojeva le znotraj procesa umetniškega oblikovanja besedila. V tem procesu sodeluje v vseh štirih letnikih (pri dramski igri, pri umetniški besedi, pri radijski igri in filmsko-televizijski režiji) tudi lektor. Lektorske vaje imajo – ker so pač »šolske« – več »poučevalno-vzgojnih« trenutkov kot v gledališču, vendar delo poteka precej podobno (1. stopnja: lektoriranje pisane besedila, 2. stopnja: lektoriranje govornega besedila).

V šolskem letu 88/89 smo v prvi letnik dramske igre uvedli novo vrsto lektorskih vaj, ker običajne pravzaprav niso bile izvedljive. Učni proces namreč – vsaj v prvem delu – za izhodišče nima napisanega besedila, pač pa temelji na improvizacijah, v katerih učenci odkrivajo odrski prostor, svoje telo, različnost govornih prostorskih duševnih situacij, svojo psihofizično pripravljenost, moč (nemoč) svojega čutnega in čustvenega spomina, sposobnost sprostitve, rojevanje glasu itd. Govor – če se pojavi – zavestno ostaja izrazito individualen (neodrski) in torej imanenten osebi, katere last je. Tako kot s telesom (prostorom, časom, predmeti itd.) tudi z govorom slušatelj načelno lahko počne »karkoli«. V tej svobodi slej ko prej začuti (če ne, mu pa pove učitelj), kako je njegovo telesno in govorno izražanje za odrski prostor nezadostno. Vendar prvi namen improvizacij ni ugotavljanje teh nezadostnosti, pač pa predvsem odkrivanje učenčevega jaza, razgaljanje samega sebe, psihofizično sproščanje in samozavedanje. Na tej, velikokrat mučni iskateljski poti bi lektorski posegi v improvizirana govorna sporočila pomenili za delovni proces precejšnje motnje, za učenca pa le težko premostljivo oviro.

V drugem delu učnega procesa (odvisno od učiteljevega načrta) imajo učenci za študijsko izhodišče napisano dramsko besedilo, največkrat v obliki izsekov iz daljšega dramskega besedila (npr. monologi, posamezni prizori). Besedilo ni podlaga za gledališko uprizoritev (kot v višjih letnikih), pač pa le sredstvo, s katerim skušajo učenci spremeniti privatni govor v javnega (odrskega), poiskati posameznim replikam smisle in dojeti odnose med dramskimi osebami (če gre za dialoge).

Nove lektorske vaje so se želele čimbolj prilagoditi načinu pouka dramske igre, mu pomagati in ga dopolnjevati. Vzporedno z odkrivanjem (razpoznavanjem, zavedanjem) svoje psihe, svojega telesa, prostora, časa, zvoka, predmetov in soigralcev naj učenec odkriva tudi svoj govor, njegove zmogljivosti in nezmogljivosti, njegove vrline in slabosti, njegovo vlogo med drugimi odrskimi izrazili itd. Lektorske vaje naj učencu pomagajo stopiti na pot, ki ga bo peljala k rojstvu odrske besede. Pot je odvisna predvsem od posameznikove psihofizične danosti, zato bo pri vsakem učencu malo drugačna in zato so tudi govorne vaje, ki so se izoblikovale tako rekoč sproti, na določen način improvizacije (vodene improvizacije).

Čeprav »raziskovanje« govora ni potekalo po vnaprej določenem sistemu, so se ob koncu iz celote le izluščile naslednje smernice:

- A – Tehnika
- B – Govorna domišljija
- C – Pragmatičnost govora
- Č – Zavest o govoru
- D – Lektorska obdelava konkretnega dramskega besedila

A – Tehnična natančnost govora, govor kot obrt, obvladovanje določenih govornih spretosti, načel, veščin – vse to temelji na znanju (védenju) in na nenehni vaji (drilu). To se lahko večina nauči in s tem se tudi ukvarja poseben predmet na šoli (tehnika govora). Učence sem zato le opozarjala oz. spominjala na že znana dejstva iz glasoslovja (v 1. letniku ga poslušajo pri slovenskem jeziku) in iz stavčne fonetike (v 2. letniku jo poslušajo pri slovenskem jeziku). Vaje so bile v bistvu pogovori na osnovi obravnanih vaj. Obenem sem bodoče igralce navajala na samostojno uporabo jezikovnih priročnikov. Nekaj primerov tovrstnih vaj:

1. Vsakemu učencu dam po eno pesem iz zbirke Barbare Hočevar Predalčki (DZS 1988).

a) Listi so obrnjeni narobe, tako da učenec pesmi ne vidi. Šele ko posameznika pokličem, obrne list in brez vnaprejšnje priprave pesem prebere. Pri tem skuša opazovati svoj proces branja, zlasti delovanje oči. Tisti, ki uspejo z očmi naenkrat zajeti večji prostor, preberejo pesem bolj logično (gre za pesmi brez ločil, kjer je treba še posebej paziti na pomenske sklope).

b) S svinčnikom si vsak na svoji pesmi zaznamuje pomenske sklope, razporedi premore in označi njihove dolžine (/, //, ///) – seveda vsak po svoji logiki. Nato pesem prebere, komentira svoj govorni izdelek, morebitne odstopne od začrtane sheme itd.

c) Vsak napiše ločila pri pavzah (če je ločilo potrebno) in označi intonacije (↓↑). Poskuša čimbolj natančno uresničiti svoje oznake.

č) Učenci poslušajo drug drugega. Samo po slušnem vtisu zapisujejo ločila (intonacije). Utemeljujejo svoje slišanje. Govorci morajo zagovarjati svojo govorno podobo pesmi.

2. Krajše besedilo (Daniil Harms: Nule in ničle) vsak prebere najprej z navadno (sebi lastno) govorno hitrostjo, nato hitreje in nazadnje najhitreje, kar zmore. Ko bere najhitrejšo varianto, poskuša vdihniti samo na začetku. Ves čas je treba paziti na precizen, razumljiv izgovor. Ugotavljamo razlike v zasebnih govornih hitrostih. Pogovarjamo se o govornih hitrostih različnih narečij.

3. Učenje na napakah – premakni naglase s pravih mest za zlog naprej (kvalitete in kvantitete ne spreminjaj) in potem narobe preberi dane povedi, npr.: Pretekloš, prihodnost sta izginili, obstajala je le slavna sedanost. – To je tudi vaja v miselni telovadbi.

4. Dane besede preberi enkrat tonemsko, drugič jakostno in ugotovi pomenske razlike, npr.: vrata (odprtina v steni) – vrata (del telesa, 2. sklon). Študentom iz severovzhodnih narečij skušamo izraziteje »zapetico« toneme.

5. V Župančičevi pesmi Otroci spuščajo mehurčke

a) napiši naglase, zaznamuj polglasnike in označi glasovne premene,

b) pesem skandiraj (pomagaj si s ploskanjem) in ugotovi metrum,

c) pesem zaploskaj po ritmu.

Zaploskamo še skupinsko, še prej pa z metričnimi znaki narišemo metrično in ritmično shemo na tablo.

6. Podčrtaj vprašalne povedi s padajočo intonacijo. Npr.: Ali ti je hotel kaj dati? Te je hotel udariti? *Kaj ti je hotel povedati?* – Ugotovimo, da vprašaj ni vedno znak za vprašalno (rastočo) intonacijo.

7. Zvočna oblika vrinjenih stavkov. Ugotavljamo jo na danih primerih, npr.: Dodal bi, ker ji res delajo krivico, da ima zelo lep glasek. – Vrivek je od preostale povedi ločen s premorem (dolžino izbereš sam), običajno je izgovorjen z nižjim registrom, tudi z drugačno barvo. Opazuj vpliv ločil (oklepaj, vejice, pomišljaj, tri pike) na govorno uresničitev.

8. Tvorjenke imajo več naglasov. Na danih besedah označi naglase, npr.: strojevóđa, némóč. Preveri živost teh naglasov med sošolci.

9. Naslonka je lahko nosilka stavčnega poudarka. Dane povedi preberi najprej običajno (naslonka ni poudarjena), nato s poudarjeno naslonko. Utemelji vlogo takšnega poudarka, zamisli si okoliščine, v katerih je poudarek primeren. Npr.: Ste vsi? – Ste vsi?

10. Iz basni Pajek in polž (Slovenske basni in živalske pravljice, MK 1980) izpiši besede, v katerih se določena črka ne ujema s svojo glasovno uresnitvijo, npr.: polž – [použ]. Pri tem bodi pozoren na medbesedne meje, npr.: jaz prebivam – [jasprebivam].

11. Tehnična vaja za govorila in za oči – Iz slikanice Berte Golob: Igrarije – besedne čarovnije (MK 1988) izberem dve besedili: Čenčalne besede in Zavozlanka. V prvem gre za besedne igre, ki jih otežuje pogosto ponavljajoči se č, npr: Čenčasti čenčač Čenčar čenča s čenčo Marenčo. – V Zavozlanki pa gre za eno samo besedo, ki je dolga tri vrstice in je hkrati poved, sestavljena iz besed, med katerimi ni presledkov, npr.: Boštjanšolarzbledaje . . . To je predvsem vaja za gibčnost govoril in za oči. Ker so nekatere besede nove, se je treba sproti odločati tudi za naglase.

B – Govorna domišljija je smisel za čimbolj plastično zvočnost govora. V zvočnem gradivu naj bo čimmanj ponavljajočih se zvočnih vzorcev (seveda če le-ti nimajo posebne vloge). Učenec naj razvija občutek za nekakšne zvočne slike najprej manjših enot (besede, kratke povedi), potem večjih (daljše povedi, daljše besedilo). Elementi, ki gradijo te zvočne slike, so tempo, ritem, intonacija, pavze, jakost, barva in register glasu. Če spremenimo samo en element, se spremeni vsebina oz. sporočilo zvočne slike. Poskušali smo zavestno opazovati tako afektivno kot leksično sporočilo, pri čemer je bilo več težav z opazovanjem prvega.

Nekaj vaj s tega področja:

1. Glasno preberi basen Pajek in polž tako, da pokažeš izrazito razliko med tremi govorečimi: pripovedovalcem, pajkom in polžem. Uporabi zlasti različno barvo glasu (timbre) in različen register (višino) glasu, delno tudi tempo in jakost. Izhodišče za glasovno oblikovanje naj bodo dvojnosti (kontrasti): majhno – večje, hvalisavo – pohlevno, mreža – slina. Opazuj svojo pot, po kateri boš prišel do zvočne uresnitve.

2. Kuharski recept za polnjene gobe preberi kot kriminalno zgodbo. Besedila ne smeš spreminjati, uporabi torej samo glasovna izrazna sredstva. – Težave so učenci imeli predvsem v pravilni porazdelitvi akustičnih sredstev: prehitro ali prepočasno stopnjevanje hitrosti, preveč »dramatičnih« premorov, preveč poudarkov itd.

3. Prav ste storili. – Ta stavek povej na več različnih načinov. Opazuj se, kako dosežeš spremembo: nevtralnno, vprašalno, besno, žalostno, kot izraz bolečine, presenečeno, prestrašeno, prezirljivo, radostno. Zamisli si okoliščine.

4. Tramtatiranje (izraz je iz Stanislavskega, Sistem) – besede nadomesti z zlogi (npr.: tata ta tata), ki nič ne pomenijo. Posreduj samo afektivno sporočilo, razumski del sporočila (besedje) naj ostane v mislih. Pari (govorec – sogovorec) si zamislite govorne situacije (in besedila) na naslednje teme: Prepir, Zaljubljenca, Pripoved o nesreči, Slovo. – Vsebinsko povedujte samo z zvočnimi izraznimi sredstvi, delno z mimiko in gestikulacijo.

S to vajo (ki sega tudi na področje pragmatike govora) ugotavljamo samostojnost semantike afektivnega sporočila. Hkrati ta vaja razbija že ustaljene stavčnofonetične vzorce – vajo kasneje ponovimo na konkretnem dramskem besedilu, ki ga študenti že znajo na pamet.

5. Oponašanje, posnemanje tujega govora – s tem proučujemo napake, jih skušamo tehnično obvladati, torej napako narediti in jo tudi odpraviti. Opazujemo se, katero govorno izrazno sredstvo je bistven prepoznavni znak. – Učenci preveč uporabljajo nejezikovne znake. Ugotavljamo, da smo slabi zvočni opazovalci.

6. Dane medmete izgovori na različne načine, torej z različnimi pomeni. Maksimalno izrabi akustične in vizualne vrednote govora, npr.: o, ah, mmm, ojej, mhm itd. – Zamisli si okoliščine, poslušalci jih moramo uganiti.

7. Poskusi glasovno ponazoriti naslednja dogajanja (uporabi medmete): kihanje, padec kamna v vodo, zvonjenje zvonov, zapiranje vrat, nihanje vrat itd. – Spet gre za zvočno posnemanje. Tokrat so učenci razbremenjeni leksike. Kljub temu se radi zatečejo v šablono, npr.: čof – padec kamna v vodo.

8. Poišči besede, ki se rimajo na dane besede, rime glasno preberi in opiši njihovo zvočno obliko (koliko zlogov se ujema, kvaliteta, kvantiteta vokalov, vloga soglasnikov), npr.: železnica – greznica. Iščemo tudi nepravne rime, npr.: ôče – hóče.

9. Izmisli si krajši stavek:

a) in ga zašepetaj (torej ne uporabiš glasilk) tako razločno, da te bomo slišali in razumeli na drugem koncu sobe (pazi na napetost govoril),

b) prvo besedo v stavku reci glasno, preostali del stavka pa odšepetaj.

Opazuj se, kako dosežeš dober učinek. Pazi na hiter prehod iz šepeta v glas.

C – Pragmatičnost govora – Za učenje odrskega govora je védenje o t. i. situacijskem kontekstu oz. okoliščinah sporočanja izjemno pomembno. Pravzaprav se posamezne replike rojevajo šele takrat, ko govorec uspe prestopiti iz dobesednega pomena v sporočeni pomen. Zanimivo je, da imajo učenci zelo slab občutek za običajne, naravne, vsakdanje situacije, veliko boljši so v umetnih, nenavadnih, pridvignjenih položajih.

Nekaj primerov s tega področja:

1. S kretnjo, mimiko ali položajem telesa izrazi določeno stanje oz. odnos – nebesedno sporazumevanje kot dopolnitev besednega (ne pantomima!), npr.: zmigovanje z rameni, odkimavanje z glavo. Bodi pozoren na hkratnost določenih besed in določenih gibov. Ponovi vajo brez nebesednega sporočanja. Ugotovi, kakšno je sporočilo zdaj.

2. Vaja za razvijanje smisla za zvrstnost jezika in s tem za primernost določene zvrsti v govornem položaju. – Nekaj replik iz Rihardove umetne noge (Brendan Behan) – pogovor dveh prostitutk – spremeni iz zbornega v nizek pogovorni jezik (redukcije, bes. vrstni red, zamenjava zbornih besed z nezbornimi, spremembe spola). – Učenci imajo precej težav, zlasti tisti z narečnim govorom.

3. Z različno zvočno obliko in z različno mimiko in gestami (npr.: roka – lega dlani, iztegnjen kazalec, položaj glave itd.):

a) reci komu, naj premakne stol, naj odide ven, naj zapre okno . . . na način prepovedi, dovoljenja, ukaza, prošnje, ironije, želje,

b) pobožaj sogovorca (z dlanjo po licu, po laseh, s hrbtom dlani, s prstom) in izreci pri tem ustrezen stavek ali besedo. – Opazuj nezdržljivost določenih gest, mimike in določenih glasovnih oblik. – Gledalci ugibamo pomene in konstruktivno kritiziramo nastopajoče.

4. Izmislite si okoliščine, v katerih lahko izgovorite naslednje povedi, npr.: Zelo vam bom hvaležen. Jaz že vem. itd. – Sošolci ugotavljajo primernost oz. neprimernost zvočnih urednictev glede na zamišljene okoliščine. Govorci poskušajo še enkrat. – Izberemo stavke iz obravnavanega dramskega besedila in jih postavljamo v nove okoliščine.

5. Pozdravi partnerja z Dober dan in se z njim rokuj. Spreminjaj zvočno obliko pozdrava in načina rokovanja. Opazuj ujemanje jezikovne oblike pozdrava z nejezikovno (s kretnjami). Bodi pozoren tudi na razdaljo med tabo in sogovorcem – intimni pas, osebni pas, socialni pas. – Opozorim na knjigo Govorica telesa (Allan Pease, MK 1986).

6. Ugotovi pomenske razlike naslednjih besed. Poskusi ugotoviti primerno govorno situacijo za uporabo ene ali druge, npr.: pomota – napaka, gore – goré, log – gaj itd.

7. Povej šalo in ugotovi komične znake, predvsem govorne, zvočne. Povej isto šalo na način nešale. Kaj spremeniš?

